



## Хашматулла Бехруз

доктор юридичних наук, професор,  
член-кореспондент Міжнародної академії  
порівняльного права,  
завідувач кафедри історії держави та права  
Національного університету “Одеська юридична академія”  
(м. Одеса, Україна)  
Hbekhruz@gmail.com

DOI: 10.33498/opus-2019-03-065

УДК 340.5

### ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ЗАНЕПАД ЧИ СПОДІВАННЯ НА ОНОВЛЕННЯ?

АНОТАЦІЯ. Порівняльне правознавство протягом тривалого періоду перебуває у стані трансформації та самоідентифікації, викликаній, перш за все, необхідністю проведення подальших досліджень, спрямованих на визначення його місця у системі юридичних наук. У цьому контексті велике значення має розвиток порівняльного правознавства як навчальної дисципліни і необхідного компонента професійної підготовки сучасних юристів.

Мета статті – дослідити тенденції розвитку навчальної дисципліни “порівняльне правознавство” у контексті реформування системи освіти і науки та зарубіжного досвіду її викладання.

Аналіз навчальних програм юридичних вищих навчальних закладів зарубіжних країн показує, що курси з порівняльного правознавства викладаються практично в усіх провідних вищах світу, що свідчить про визнання його необхідності у системі юридичної освіти. Значний досвід з розробки навчальних курсів, що включають проблематику порівняльного правознавства, накопичений у США, де провідні університети розробляють і впроваджують такі дисципліни, як “Міжнародне та порівняльне право” (наприклад, Гарвардський університет, Бостонський університет, Університет Джорджа Вашингтона, Каїрський Американський університет). Велика увага при підготовці навчальних програм у рамках курсів з порівняльного права приділяється у багатьох вищих навчальних закладах і юридичних факультетах Європи (наприклад, Юридична школа Единбурзького університету, Лондонський університет Королеви Марії). Розробляються курси з вивчення порівняльного права і у країнах азіатського континенту, наприклад, у Китайському університеті політичних наук і права.

Існують розбіжності щодо структури порівняльного правознавства як навчальної дисципліни, проте більшість дослідників виокремлюють її Загальну та Особливу частини. Основна проблема стосується викладання його Особливої частини, що обумовлено декількома обставинами. По-перше, спостерігається невизначеність із

© Хашматулла Бехруз, 2019

Хашматулла Бехруз

приводу змісту цієї частини навчальної дисципліни, оскільки різні автори наповнюють її неоднаковим змістом. По-друге, існує нагальна потреба у розробці навчального та методичного матеріалу з її Особливої частини.

Бурхливий розвиток порівняльно-правових досліджень в Україні у 90-х – на початку 2000 рр. призвів до появи значної кількості праць наукового та навчального характеру, що сприяло появі та закріпленню у навчальних програмах вищих навчальних закладів України навчальної дисципліни “Порівняльне правознавство”. Проводилися активні розробки галузевих порівняльно-правових навчальних дисциплін: порівняльного конституційного права, порівняльного кримінального права, порівняльного трудового права, порівняльного екологічного права, порівняльного цивільного права та ін.

Незважаючи на появу різноманітного наукового, навчального та навчально-методичного матеріалу з порівняльного правознавства, розробленого вітчизняними ученими-компаративістами, доля цієї навчальної дисципліни останніми роками викликає занепокоєння, оскільки деякі навчальні дисципліни порівняльно-правового спрямування поступово виключається з навчальних програм. Принципово важливим є розуміння того, що порівняльне правознавство як наука та навчальна дисципліна може і повинна стати тією необхідною ланкою, яка поєднає наукові знання, що одержують студенти протягом здобуття вищої освіти, з динамікою змін суспільного життя, сприятиме вирішенню конкретних практичних завдань у межах здійснення юристами професійної діяльності.

Ключові слова: порівняльне правознавство; наука; навчальна дисципліна; вища юридична освіта; система юридичної освіти; вищі юридичні навчальні заклади; навчальний план.

#### *Деякі попередні зауваження*

Сучасні глобалізаційні процеси, що визначають тенденції розвитку політичної, економічної, культурної, екологічної, гуманітарної і, звичайно, правової сфер, обумовлюють посилення взаємовпливів транснаціонального, міжнародно-універсального, міжнародно-регіонального та національного права. Правова глобалізація розширює межі та темпи правових запозичень, які від фрагментарного характеру переходять на іншу якісно нову ступінь – всеохоплюючу універсалізацію правової сфери, у межах якої здійснюється імплементація норм міжнародного права у національне право. Це є актуальним для розвитку правової системи України, зокрема в умовах проголошення пріоритетності європейського вектора розвитку українського суспільства, держави і права.

Для цивілізованого способу співіснування правових систем і правових культур необхідно виявляти загальне, що їх об’єднує, та особливе, що зберігає їх унікальність і самобутність. У цьому контексті великого значення набуває розвиток порівняльного правознавства не лише як науки, а й як навчальної дисципліни – необхідного компонента професійної підготовки сучасних юристів.

Мета дослідження полягає у вивченні тенденцій розвитку навчальної дисципліни “порівняльне правознавство” у контексті реформування системи освіти й науки та зарубіжного досвіду її викладання.

*Порівняльне правознавство як навчальна дисципліна:  
сучасний стан і функціональне призначення*

Нині інтеграційні процеси у різних сферах життя суспільства, що охоплюють усі регіони світу, багато в чому залежать від взаєморозуміння та взаємодії, зокрема, й у правовій сфері. На думку Ю. Тихомирова, очевидною є тенденція виділення сфери правового співробітництва та взаємовідносин, у межах якої спостерігається взаємопроникнення правових теорій, учень і поглядів, інтенсивний обмін правовою інформацією, прийняття узгоджених або подібних актів і норм. Тому зрозуміло, чому в умовах посилення правової інтеграції зростає роль порівняльного правознавства<sup>1</sup>.

Порівняльне правознавство протягом тривалого періоду перебуває у стані трансформації та самоідентифікації, обумовлених, перш за все, необхідністю проведення подальших досліджень, спрямованих на визначення його місця у системі юридичних наук. На думку відомих зарубіжних компаративістів, порівняльне право є дисципліною, у назві якої закладено ідею порівняння, і вже це свідчить, що його метод так чи інакше є особливим і різниться від того, що відбувається природним шляхом<sup>2</sup>.

Воно є не лише самостійною науковою галуззю, а й важливою навчальною дисципліною у сучасному освітньому процесі. У більшості компаративістів не викликає сумнівів, що ця дисципліна за своїм статусом є академічною, навіть якщо вона ще іноді може бути непослідовною, фрагментарною та потребує теоретико-методологічного перегляду<sup>3</sup>.

У навчальних програмах юридичних навчальних закладів порівняльне правознавство має займати важливе місце, оскільки сучасні юристи працюють у межах національних правових систем, які належать до різних правових систем. Як зазначає американський науковець-компаративіст К. Осакве, порівняльне правознавство руйнує у студентів правову ксенофобію, полегшує розуміння зарубіжних правових систем, сприяє вивченню та використанню власного національного права, підвищує культурний рівень та, загалом, посилює фундаментальність юридичної освіти. В умовах сучасного посилення взаємодії різних правових куль-

<sup>1</sup> Ю Тихомиров, ‘Сравнительное правоведение: развитие концепций и общественной практики’ (2006) 6 Журнал российского права 4.

<sup>2</sup> Palmer Vernon Valentine, ‘From Lerotholi to Lando: Some Examples of Comparative’ [2004] 2(4) Law Methodology Global Jurist Frontiers 2.

<sup>3</sup> Günter Frankenberg, ‘Comparative Law as Critique. Elgar Studies in Legal Theory’ <<https://www.e-elgar.com/shop/comparative-law-as-critique>> (accessed: 15.10.2018).

Хашматулла Бехруз

тур випускник юридичного факультету вищого навчального закладу у будь-якій країні не може вважати себе грамотним юристом без знання порівняльного правознавства. Вивчення власного національного права досягає своєї вершини і дає оптимальний результат лише при застосуванні наукового методу порівняльного аналізу права<sup>4</sup>.

Бурхливий розвиток порівняльно-правових досліджень в Україні у 90-х – на початку 2000 рр. призвів до появи значної кількості праць наукового та навчального характеру, що сприяло появі та закріпленню у навчальних програмах вищих навчальних закладів України навчальної дисципліни “Порівняльне правознавство”.

Таким чином, завданням правової науки та юридичної освіти, поряд із вивченням національного права, чому приділяється зі зрозумілих причин більше уваги, також є дослідження глобальних закономірностей і тенденцій розвитку права у сучасну епоху. У цьому контексті порівняльне правознавство як навчальна дисципліна відіграє дуже важливу роль, оскільки вона “озброює” студентів навичками, умінням і методикою поєднань норм національного та наднаціонального права при вирішенні практичних проблем. Цілісність знань, що викладаються у межах цієї навчальної дисципліни завдяки використанню сучасних концептуальних методологічних підходів, сприяє правовій акультурації, яка полягає у використанні досвіду інших правових систем з урахуванням особливостей власної правової системи шляхом запозичення різних правових положень, принципів і норм.

#### *Освітні програми з порівняльного правознавства у вищих навчальних закладах зарубіжних країн*

Аналіз програм вищих навчальних закладів зарубіжних країн показує, що курси із порівняльного правознавства розроблені для підготовки фахівців ступенів доктора права і магістра права практично в усіх провідних юридичних освітніх установах США та Європи, що свідчить про визнання його необхідності та ефективності у системі юридичної освіти.

Значний досвід з розробки навчальних курсів, що включають проблематику порівняльного правознавства, накопичений у США, де викладають порівняльне публічне і порівняльне приватне право. Провідні університети розробляють і впроваджують такі дисципліни, як “Міжнародне та порівняльне право”. На юридичному факультеті Гарвардського університету розроблений навчальний курс “Міжнародне та порів-

www.pravoua.com.ua

<sup>4</sup> К Осакве, ‘Размышление о природе сравнительного правоведения: некоторые теоретические вопросы’ (2006) 3 Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения 59.

няльне право”, що відображає зростання значення базового розуміння принципів міжнародного та порівняльного права для юридичної освіти й практики, для ступеня доктора права. Переваги таких курсів для студентів, які мають намір спеціалізуватися у міжнародному праві і міжнародних відносинах, є очевидними. Потік товарів, технологій, ідей, капіталу і людей через кордони означає, що у своїй діяльності юристи (у приватній практиці або на державній службі) все частіше стикаються із питаннями, які потребують знань, що містяться за межами власної системи права. Ба більше, знайомство з іншими правовими традиціями і правовою практикою допоможе зорієнтуватися у питаннях взаємодії правових норм. Також є очевидним, що курси з міжнародного і порівняльного права відкривають шлях до розуміння ідеї про альтернативні норми, стратегії та інститути, допомагають їхнім слухачам краще бачити і розуміти рішення, які приймаються у межах права США.

На юридичному факультеті Бостонського університету для здобуття ступеня доктора права (*JD*) існують й успішно функціонують курси з міжнародного та порівняльного права у вигляді трьох кредитних модулів і розраховані на один рік<sup>5</sup>. Вони охоплюють вивчення права й законодавства зарубіжних країн і складаються з двох частин. Відповідно, до програми першої частини навчання включено вступ до предмета, методи порівняльного права, теоретичні положення основних методологічних підходів, на які спираються юристи-компаративісти. Слухачі ознайомлюються з методикою проведення та наслідками різних способів порівняння: функціоналізм, структуралізм, культуралізм, постмодерн, неокультуралізм і критичне порівняльне право. Що стосується другої частини курсу, то вона включає інформацію про те, як різний методологічний інструментарій застосовується на практиці. Аналітичні та практичні проекти спираються на дослідження Світового банку “Походження права”; поширення правових норм та інститутів конституційних моделей у Східній Європі; співвідношення між американською та європейською правовою культурою тощо.

Юридичний факультет Американського університету Вашингтона, де порівняльне право поряд із міжнародним правом вже давно посідає центральне місце в освітній системі, організовує курси з міжнародного та порівняльного права у сфері захисту інтелектуальної власності (*International and Comparative Protection of Intellectual Property*). В Університеті Джорджа Вашингтона для отримання ступеня магістра права (*LLM*) також реалізуються програми з викладання міжнародного і порів-

<sup>5</sup> ‘International & Comparative Law Courses’ (*Boston University School of Law*) <<http://www.bu.edu/law/academics/areas-of-study/international-comparative-law>> (accessed: 15.10.2018).

Хашматулла Бехруз

няльного права<sup>6</sup>. Насичена програма з порівняльного права, у якій передбачено вивчення правових систем різних країн, існує в Університеті Індіани<sup>7</sup>. Передбачено два формати програм з отримання ступеня доктора наук: денний та вечірній, до яких включено вивчення права у порівняльному ракурсі: від конституційного права до цивільного процесу, від договірному праву до права власності.

У Каїрському Американському університеті на юридичному факультеті викладається предмет “Міжнародне та порівняльне право”, в межах якого розроблено безліч спецкурсів, розрахованих на поглиблене навчання у спеціалізованих галузях: міжнародне право в галузі прав людини; ісламське право і близькосхідні правові системи; гендерні дослідження; право і розвиток; міжнародне економічне право і регулювання бізнесу. Вони призначені для надання студентам інтелектуальних та аналітичних інструментів, що дають змогу критично й ефективно брати участь у глобальних політичних дебатах за участю політиків, юристів-практиків, суддів, науковців<sup>8</sup>.

Значна увага до курсів із порівняльного права приділяється у багатьох вищих навчальних закладах і юридичних факультетах Європи. Так, у Юридичній школі Единбурзького університету для ступеня бакалавра і магістра у галузі права розроблена програма з вивчення порівняльного та європейського приватного права<sup>9</sup>, яка пропонує широкий спектр дисциплін, що стосуються різних аспектів приватного права у їх порівняльному викладенні. У Лондонському університеті Королеви Марії для здобуття ступеня доктора права (*LLM*) розроблений курс із порівняльного і міжнародного вирішення спорів (*Comparative and International Dispute Resolution*). Він спрямований на підготовку юристів до вирішення конфліктів та поєднує теоретичні основи, широку міждисциплінарну підготовку й можливості для індивідуального навчання<sup>10</sup>.

Розробляються курси з вивчення порівняльного права і у країнах азійського континенту, наприклад, у Китайському університеті політичних наук і права.

Незважаючи на існування навчальних курсів з порівняльного правознавства для різних ступенів у юридичних вишах США, має місце

<sup>6</sup> ‘International & Comparative Law LLM’ (*The George Washington University*) <<https://www.law.gwu.edu/international-comparative-law-llm>> (accessed: 15.10.2018).

<sup>7</sup> ‘Indiana University’ (*Indianapolis*) <<https://mckinneylaw.iu.edu/admissions/jd/index.html>> (accessed: 15.10.2018).

<sup>8</sup> ‘International and Comparative Law’ (*American University in Cairo*) <[http://catalog.aucegypt.edu/preview\\_program.php?catoid=27&poid=4789](http://catalog.aucegypt.edu/preview_program.php?catoid=27&poid=4789)> (accessed: 15.10.2018).

<sup>9</sup> ‘Department of International and Comparative education’ (*University of Edinburgh*) <<https://www.ed.ac.uk/studying/postgraduate/degrees/index.php?r=site/view&id=684>> (accessed: 15.10.2018).

<sup>10</sup> ‘Comparative Law Methodology’ (*Queen Mary University of London*) <<https://www.qmul.ac.uk/study/law/>> (accessed: 15.10.2018).



і критичний підхід до його оцінки. Так, Дж. Берман, розглядаючи стан порівняльного правознавства у системі юридичної освіти США, зазначає, що останніми роками навчальна дисципліна порівняльного права була визнана найбільш недосконалою<sup>11</sup>. Дж. Флетчер, розмірковуючи над цією проблемою, підкреслює, що для порівняльного права як навчальної дисципліни у США, з одного боку, має місце значний прогрес у досягненні його фундаментальних цілей, а з другого – вона стикається із ще більшим загостренням проблем, аніж це було на попередніх етапах свого розвитку<sup>12</sup>.

*Проблеми збереження порівняльного правознавства  
як навчальної дисципліни в системі підготовки сучасних юристів*

Одне з завдань порівняльного правознавства як навчальної дисципліни полягає у тому, щоб виявити інноваційні процеси у змісті й викладанні порівняльного правознавства, у визначенні найбільш ефективних шляхів їх оптимізації. Збереження статусу та подальший розвиток порівняльного правознавства має відбуватися на основі як нових розробок його теоретичних і методологічних основ, так і удосконалення методики викладання.

У межах цивілізаційного підходу вивчення сутності та змісту правових систем із прив'язкою до політичних, релігійних, ідеологічних, філософських та інших факторів соціального життя вимагає перегляду послідовності викладання навчального матеріалу, який розкриває формування, еволюцію та функціонування різних правових систем. При цьому необхідно зазначити, що різні методики не суперечать одна одній, вони є відображенням різних наукових підходів як у межах загальної теорії права загалом, так і теорії порівняльного правознавства зокрема. Отже, всі вони можуть бути використані у процесі викладання навчальної дисципліни “Порівняльне правознавство”.

Незважаючи на плюралізм думок із приводу змісту структури порівняльного правознавства як навчальної дисципліни, більшість дослідників виокремлюють її Загальну та Особливу частини. Основна проблема стосується викладання його Особливої частини, що обумовлено декількома обставинами. По-перше, спостерігається невизначеність із приводу змісту цієї частини навчальної дисципліни, оскільки різні автори наповнюють її неоднаковим змістом. По-друге, існує нагальна потреба у розробці навчального та методичного матеріалу з її Особливої

<sup>11</sup> George Bermann, ‘The discipline of comparative law in the United States’ [1999] 4(51) *Revue internationale de droit comparé* 1044.

<sup>12</sup> P. George, ‘Fletcher Comparative Law as a Subversive Discipline’ [1998] 4(46) *The American Journal of Comparative Law* 683-700.

Хашматулла Бехруз

частини. Останніми роками здійснювалися розробки галузевих порівняльно-правових навчальних дисциплін: порівняльного конституційного права, порівняльного кримінального права, порівняльного трудового права, порівняльного екологічного права, порівняльного цивільного права та ін.

Так, значний внесок у галузеві порівняльно-правові дослідження зробили такі автори монографій, підручників і навчальних посібників, як Р. Енгибарян (“Порівняльне конституційне право”), В. Шаповал (“Порівняльне конституційне право”), І. Кисельов (“Порівняльне трудове право”), О. Малиновський (“Порівняльне кримінальне право”), В. Додонов (“Порівняльне кримінальне право”), М. Хавронюк (“Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації”), Н. Бойко (“Порівняльне трудове право”) та ін.

Існує також проблема невідповідності змісту деяких курсів та їх робочих програм із різних дисциплін порівняльно-правового циклу предмету порівняльного правознавства. Так, при розгляді різних правових інститутів, які входять до відповідних галузей права, що функціонують у межах різних правових систем, вони не піддаються порівняльно-правовому аналізу відповідно до предмета й методології порівняльного правознавства, що не сприяє визнанню цих галузевих порівняльних спеціалізацій навчальними дисциплінами.

Рівень порівняльного правознавства як навчальної дисципліни багато у чому залежить від теоретичних розробок порівняльного правознавства як науки. Останніми роками з'явилася ціла низка порівняльно-правових досліджень, які збагатили науку порівняльного правознавства (М. Марченко “Порівняльне правознавство”; Р. Леже “Великі правові системи сучасності: порівняльно-правовий підхід”; І. Жаровська, В. Канцір “Юридична компаративістика”; С. Хілнані, В. Рагхаван “Порівняльний конституціоналізм у Південній Азії”; Х. Гаттеридж “Порівняльне право: вступ до порівняльного методу юридичного вивчення та дослідження”; К. Бласик “Верховенство права у Китаї: порівняльний підхід”; М. Тушнет, М. Хосла “Нестабільний конституціоналізм: право і політика у Південній Азії (порівняльне конституційне право і політика)”; В. Брюггер, М. Караянни “Релігія у публічній сфері: порівняльний аналіз німецького, ізраїльського, американського і міжнародного права”; М. Дамірлі, “Порівняльне правознавство. Частина 1: Статус, предмет, структура”; О. Кресін “Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація”).

www.pravoia.com.ua



Значна кількість навчальних курсів з порівняльного правознавства у юридичних вишах США та Європи свідчить про визнання його необхідності й ефективності у системі юридичної освіти і про зростання популярності серед студентів. В Україні навпаки, незважаючи на наявність різноманітного наукового, навчального та навчально-методичного матеріалу з порівняльного правознавства, окреслилися тенденції віднесення навчальних дисциплін порівняльно-правового циклу до другорядних і, відповідно, необов'язкових для вивчення.

Слід зазначити: сучасна освітня галузь України активно реформується, наближається до загальновизнаних стандартів у цій сфері. Прийнято низку законів, спрямованих на реформування освітньої галузі. Так, у Законі України “Про вищу освіту”<sup>13</sup> закріплено важливі засади, на яких має базуватися її розвиток: автономія установ вищої освіти, академічна доброчесність, академічна мобільність, академічна свобода, акредитація освітньої програми та ін. Однак втілення реформ у реальне академічне життя супроводжується суттєвими об'єктивними й суб'єктивними викликами. Бажання найшвидшого досягнення визначених цілей реформування освітньої галузі, без урахування кращих традицій попередніх років у цій сфері, призводить до небажаних і неочікуваних наслідків. Відмова від збереження навчальної дисципліни порівняльного правознавства у системі підготовки юридичних кадрів, які мають у майбутньому посісти гідне місце в українському суспільстві та спрямовувати розвиток права у державі, може негативно відобразитися на формуванні їх правового світогляду та правового мислення. Також це уповільнює процес сприйняття і пристосування до євроінтеграційних процесів, сприяє вихованню студентів у дусі “юридичного націоналізму”, що не гармонізується із модернізацією і розвитком українського суспільства в руслі євроінтеграції.

Принципово важливим є розуміння того, що порівняльне правознавство як наука та навчальна дисципліна може і повинна стати тією необхідною ланкою, яка поєднає наукові знання, які одержують студенти протягом здобуття вищої освіти, з динамікою змін суспільного життя, сприятиме вирішенню конкретних практичних завдань у межах здійснення юристами професійної діяльності.

Висновки. Нині спостерігається підвищений інтерес учених-юристів і практиків до порівняльного правознавства. Така увага пояснюється розвитком національних правових систем, необхідністю здійснення ефективної правової політики і, звичайно ж, процесом глобалізації, на ґрунті

<sup>13</sup> Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>> (дата звернення: 01.02.2019).

якої, зокрема, поширюються конфлікти й кризи у політичній і правовій сферах. Важливим напрямом сучасного розвитку порівняльного правознавства є подальше предметне конструювання і розробка його сучасної методології шляхом удосконалення існуючих елементів, а також за допомогою юридикації підходів і методів, сформованих у межах інших (неюридичних) наук. У цьому контексті великого значення набуває розвиток порівняльного правознавства як навчальної дисципліни і необхідного компонента професійної підготовки сучасних юристів.

Включення порівняльного правознавства як навчальної дисципліни у навчальні програми вищих навчальних закладів відображає, з одного боку, рівень його розвитку як самостійної юридичної науки, а з другого – очевидну необхідність практичного застосування результатів його досягнень. Порівняльне правознавство як навчальна дисципліна спрямована на формування цілісного уявлення про правову панораму світу, взаємовідносини між правовими сім'ями (системами), правовими культурами у діалозі правових систем. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що курси з порівняльного правознавства викладаються практично в усіх провідних вищих навчальних закладах світу, що свідчить про визнання його необхідності у системі юридичної освіти.

В Україні останніми роками спостерігається зворотний процес. Прийнято низку законів, спрямованих на реформування освітньої галузі. У Законі України “Про вищу освіту” закріплено важливі засади, на яких має базуватися її розвиток. Водночас втілення реформ у реальне академічне життя супроводжується суттєвими об'єктивними й суб'єктивними викликами. Навчальні програми вищих навчальних закладів, зокрема й юридичних, піддаються істотним змінам, і як результат – значне скорочення чи взагалі виключення деяких дисциплін. Не є винятком і порівняльне правознавство. Незважаючи на наявність різноманітного наукового, навчального та навчально-методичного матеріалу з порівняльного правознавства, розробленого вітчизняними ученими-компаративістами, його статус у системі юридичної освіти послаблюється, оскільки деякі навчальні дисципліни порівняльно-правового циклу поступово виключаються з освітніх програм.

Відмова від збереження навчальної дисципліни порівняльного правознавства у системі підготовки юридичних кадрів, які мають у майбутньому посісти гідне місце в українському суспільстві та спрямовувати розвиток права у державі, може негативно відобразитися на формуванні їх правового світогляду та правового мислення. Також це уповільнює процес сприйняття і пристосування до євроінтеграційних процесів, сприяє вихованню студентів у дусі “юридичного націоналізму”, що

не гармонізується із модернізацією і розвитком українського суспільства в руслі євроінтеграції.

Принципово важливим є розуміння того, що порівняльне правознавство як наука та навчальна дисципліна може і повинна стати тією необхідною ланкою, що поєднає наукові знання, які одержують студенти протягом здобуття вищої освіти, з динамікою змін суспільного життя, і сприятиме вирішенню конкретних практичних завдань у межах здійснення юристами професійної діяльності.

## REFERENCES

### Bibliography

#### *Authored books*

1. Frankenberg G, *Comparative Law as Critique* (Elgar Studies in Legal Theory 2016) (in English).

#### *Journal articles*

2. Bermann G, 'The discipline of comparative law in the United States' [1999] 4(51) *Revue internationale de droit comparé* 1044 (in English).
3. George P, 'Fletcher Comparative Law as a Subversive Discipline' [1998] 4(46) *The American Journal of Comparative Law* 683-700 (in English).
4. Palmer V V, 'From Leretholi to Lando: Some Examples of Comparative' (2004) 4 *Law Methodology Global Jurist Frontiers* 2 (in English).
5. Osakve K, 'Razmyishlenie o prirode sravnitel'nogo pravovedeniya: nekotoryie teoreticheskie voprosy' ['Reflection on the Nature of Comparative Jurisprudence: Some Theoretical Issues'] (2006) 3 *Zhurnal zarubezhnogo zakonodatelstva i sravnitel'nogo pravovedeniya* 59 (in Russian).
6. Tihomirov Yu, 'Sravnitel'noe pravovedenie: razvitie kontseptsiy i obschestvennoy praktiki' ['Comparative Jurisprudence: Development of Concepts and Public Practice'] (2006) 6 *Zhurnal rossiyskogo prava* 4 (in Russian).

#### *Websites*

7. 'Comparative Law Methodology' (*Queen Mary University of London*) <<https://www.qmul.ac.uk/study/law>> (accessed: 15.10.2018) (in English).
8. 'Department of International and Comparative education' (*University of Edinburg*) <<https://www.ed.ac.uk/studying/postgraduate/degrees/index.php?r=site/view&id=684>> (accessed: 15.10.2018) (in English).
9. 'Indiana University' (*Indianapolis*) <<https://mckinneylaw.iu.edu/admissions/jd/index.html>> (accessed: 15.10.2018) (in English).
10. 'International & Comparative Law Courses' (*Boston University School of Law*) <<http://www.bu.edu/law/academics/areas-of-study/international-comparative-law>> (accessed: 15.10.2018) (in English).
11. 'International & Comparative Law LLM' (*The George Washington University*) <<https://www.law.gwu.edu/international-comparative-law-llm>> (accessed: 15.10.2018) (in English).
12. 'International and Comparative Law' (*American University in Cairo*) <[http://catalog.aucegypt.edu/preview\\_program.php?catoid=27&poid=4789](http://catalog.aucegypt.edu/preview_program.php?catoid=27&poid=4789)> (accessed: 15.10.2018) (in English).

COMPARATIVE JURISPRUDENCE AS AN INSTRUCTIONAL DISCIPLINE  
IN THE SYSTEM OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE:  
A DECLINE OR THE HOPE FOR RENOVATION?

ABSTRACT. For a long period, comparative jurisprudence is undergoing transformation and self-identification ensuing, primarily, from the need for further research aimed at determining its place in the system of legal sciences. In this context, development of comparative jurisprudence as an academic discipline and an essential component of the training of modern legal professionals is of great importance.

The purpose of the article is to investigate the trends in the development of the academic discipline “comparative jurisprudence” in the context of reforms of the education and science system with due regard for the foreign experience of teaching this discipline.

As can be seen from the analysis of the curricular of higher legal education institutions of foreign countries, the course in comparative jurisprudence is taught almost in all leading universities of the world, being the evidence that a need to have it in the system of legal education has been appropriately recognized. A significant experience in the development of courses of study comprising comparative jurisprudence issues has been accumulated in the United States where leading universities develop and implement such disciplines as “International and Comparative Law” (for example, Harvard University, Boston University, George Washington University, Cairo American University). Many higher education institutions and law faculties in Europe (e.g. Edinburgh University’s School of Law, Queen Mary University of London) give much attention to preparing the curricula of comparative law courses. Courses in comparative law are also developed in the countries of the Asian continent, for example, in the Chinese University of Political Sciences and Law.

Although there are differences regarding the structure of comparative jurisprudence as an academic discipline, most researchers mark out its General and Special Parts. The main problem is seen in the teaching of its Special Part, which is due to several circumstances. Firstly, there is an uncertainty about the contents of this part of the discipline, since different authors fill it with different contents. Secondly, there is an urgent need to develop educational and methodological material of its Special Part.

As a result of rapid development of comparative legal research in Ukraine in the 90s-early 2000, a large array of research and educational papers was created, and this contributed to the emergence of the discipline “Comparative Jurisprudence” and its integration into the curricula of higher educational institutions. Branch-specific academic disciplines relating to comparative law were also actively developed: comparative constitutional law, comparative criminal law, comparative labor law, comparative environmental law, comparative civil law, etc.

Notwithstanding the availability of various research, academic and educational methodological materials on comparative jurisprudence developed by national comparative scientists, in recent years the share of this discipline raises concerns, since some courses with a focus on comparative law are gradually being excluded from curricula. It is fundamentally important to understand that comparative jurisprudence as a science and an academic discipline can and should become an essential link which will connect the academic knowledge received by students while studying for a university degree and the dynamics of changes in social life, and will also facilitate finding solutions to specific practical tasks within the framework of the legal profession.

KEYWORDS: comparative jurisprudence; science; academic discipline; higher legal education; system of legal education; higher legal education institutions; curriculum.